

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i1.5000178239>

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI*
DEER BELIEF AND DEER SACRIFICE AROUND STEPPE CULTURE

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

asli.kahraman@bozok.edu.tr

Araştırma Görevlisi, Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Paper History: Received on 17 February 2016, Accepted on 05 April 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 02 Şubat 2016'da başvuru alındı, 04 Nisan 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Türkler tarihleri boyunca geniş coğrafyalara yayılmış, ulaştıkları her bölgeye kültürlerinden izler bırakmışlardır. Türk tarihi, merkez olarak Orta Asya (Bozkır) coğrafyasında başlamıştır. Bozkır kültürünün doğal bir sonucu Türk topluluklarının avcı-göçebe toplumlar olmasıdır. Avcı-göçebe toplumlar ise geçimlerini besicilik ve avcılık ile sağlamıştır. Geyik de avcı-göçebe bozkır toplumları için günlük yaşamın vazgeçilmez hayvanlarından biri olmuştur. Bozkırda geyiğin sosyal yaşamın yanı sıra siyasî, iktisadî, askerî ve en çok da dinî alanlarda sıkça kullanıldığı görülmüştür. Geyiğin etinden, sütünden, derisinden, boynuzundan, tırnağından vs. her parçasından faydalanılmıştır. Bu çalışmada Bozkır kültür çevresinde geyiğin dinî hayatın hangi alanlarında, hangi amaçlarla kullanıldığına yer verilecektir. Bu bilgiler için yazıtlardan, mitolojik hikâyelerden ve arkeolojik verilerden yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, geyik, şaman, totem, kurban

ABSTRACT

Turkish people have spreaded on a large area historically. They have left a mark on all the places they reach. The history of Turks begun in Central Asian Steppes. In reaction to the steppe culture, the human communities of Turks are hunter-nomad communities. The hunter-nomad communities make a living from stockfarming and apiculture. The deer is one of the essential animals for the hunter-nomad communities in the daily life. In the steppe, the deer is seen in all area of social life. Further, the deer motives are commonly used in political, military, financial, the most religious areas. The hunter-nomad communities benefit by the meat, milk, leather, horns, nails, etc of the deer. In this study, we dwell on the deer with regard to its intended purposes and usage areas according to steppe culture. The references of this study are references are inscriptions, mythologic stories and archeological datas.

Keywords: Steppe, deer, shaman, totem, sacrifice

* Bu çalışma, Aslı Kahraman Çınar, "Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde Geyik, Kurt ve Kartal (Göktürk Dönemi Sonuna Kadar) başlıklı tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Giriş

Geyik, kökeni Mezolitik döneme kadar giden Türk mitolojisi sembollerindedir. Yer ve gök unsurlarına bağlı olarak birçok hayvanla benzerlik gösterir. Ögel, geyiğin güzelliğini ve önemini ifade etmek için “*Geyik dağların, vadilerin ve sarp kayalıkların görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel hayvandır. Büyüleyen, insanı hayale kaptıran ve ulaşılmayan bir hayvandır*” sözlerini sarf etmektedir¹. Geyik ormanlık coğrafyalara bağlı olarak ortaya çıkan bir kültürdür. Avcı toplayıcı toplumlarda görüldüğü gibi konar-göçer toplumlarda da geyik avlandığı bilinmektedir. Geyik besleme, Türk kültür çevresinde at besleyiciliğine bir basamak olarak görülmektedir. Geyik besleyen ve avlayan toplumlar kayalar üzerine geyik resimleri yapmaktadırlar². Geyik aynı zamanda Türk milletinin kutsal saydığı hayvanlardandır. Türk mitolojilerinde sık rastlanan motiflerden birisi olan geyik, edebi eserlere yansımıştır³. Geyik Orta Asya bozkır sanatının en güzel motiflerinden birisi olarak halı, kilim gibi somut kültür mirası olan Türk kültürünün pek çok unsuru içerisinde yer almaktadır⁴. Dişilik sembolü olarak kullanılmış olup dişilik, doğurganlık, bereket, zarafet ve narinliği de ifade etmektedir⁵.

Geyik İnancı

Türk dini motifleri içinde en sık rastlanan figürlerden birisi dişi geyiktir. Dişi geyik göksel bir varlık olarak görülür. Geyiğin tanrıça veya dişi ruh olduğuna inanılır. Eski çağda Orta Asya’da beyaz geyiklerin varlığı bilinmektedir bu yüzden mitolojiye de beyaz geyiklerin kutsallığı yansımıştır. Beyazlık (aklık) Altay Şamanizmi’nde de ilahelere özgü bir renk olarak görülmektedir⁶. Ayrıca geyik Türk kültür ve mitolojilerinde totem olarak da kutsanan bir hayvandır⁷. Tanrının bir işareti olarak görülen geyik figürlerine Kıpçaklarda “elen” , güneş geyiği de denilmektedir⁸.

¹ Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.103.

² Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, Ankara, s. 53.

³ Aytaş, G. (1999). Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Kış, S.12, s.1.

⁴ Aytaş, 1999:1.

⁵ Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı’nda Hayvanlar, *Milli Folklor*, C.8, Yıl. 15, S.57, s.86-87.

⁶ Artun, E. (2004), Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/>, s.15-16.

⁷ Mandaloğlu, M.(2013). Türk Mitolojisinden Anadolu’ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, s.385.

⁸ Adji, M. (2002). *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, (1. Baskı), Ankara, s.147.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Altaylarda bulunan (M.Ö 1200-700) mezarlardaki geyik dişleri geyiğin Altay Türkleri için dini anlamlar ifade ettiğini ispatlamaktadır⁹. Altay Türk destanlarından da bildiğimiz geyik, yer ruhu olarak kabul edilmektedir. Orta Asya Türklerine göre geyik büyü bir hayvandır ve yalçın kayalar arasında bir görünüp bir kaybolur. Alageyik ise yeryüzünün ruhu olarak görülmektedir. Geyik şamanın ikinci ruhudur, Şaman dualarında geyik göksel bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Geyik öldüğü zaman onun şaman olduğuna inanılmaktadır. Bazı Türk kültürlü boylarda ölen şaman için dikilen heykelin başına geyik boynuzu konulmaktadır¹⁰. Moğol ve Tatarlarda geyik kurtarıcı ve yol gösterici rolü üstlenmektedir¹¹.

Geyik her ne kadar Orta Asya'da kutsal kabul edilse de Çin'e bu inanç pek yansımamıştır. Çin efsanelerinde geyik motifi genellikle vahşi bir hayvan olarak tasavvur edilmektedir. Hiç benzememesine rağmen geyiği, gergedana benzetererek vahşi hayvan düşüncelerini bu resimlerle desteklemişlerdir¹². Bu inancın yansıması olarak görülen M.Ö. I. binde Çin'de yaşayan Chao Türklerinde kurban törenleri sırasında Chao hanı ok ile geyik avlar ve onları atalar tapınağına adardı.

Geyik ve dağ keçisi türünden "kilen-kiyik" tek boynuzlu mitolojik bir hayvanı simgelemektedir. Bu hayvanın bir diğer adı da "ku-tu"dur. Bu kelime Türkçedeki "kutlu" sözünden gelmektedir. Efsaneye göre ku-tu, Kırgız illerinde yaşamaktadır. Türkler geyiğin kutlu bir dağda başka kutsal hayvanlarla birlikte yaşadığına, yer ve gök tapınaklarının, hakanın köşkünün de o dağda olduğuna inanılmaktadır. Ku-tu ile geyik de o kutlu dağda ölümsüzlük otunu yiyerek ölümsüz olmuşlardır¹³.

Yakut Türklerinin, geyiğin kulağına küpe takıp, serbest bıraktıkları, böylece onu tanrıya armağan ettikleri bilinmektedir. Aynı uygulama Teleüt Türklerinde de görülmektedir. Bazı Türk inançlarında ise; Şıngız (Çingiz) adlı bir ruh/geyik "maral üzerine binmiş olarak gezmektedir." Bu durum "av ruhu" olarak yorumlanmaktadır. Anadolu'daki geyikli baba inancı da 'av ruhu'

⁹ Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, Milli Folklor, Yıl.27, S.106, s.59.

¹⁰ "Kerkük yöresi Türkmenleri nazardan korunmak için ambar ve avlu kapılarına Ceylan boynuzu asarlarken, Uluğ Türkistan'ın bilhassa iç kısımlarında, Anadolu'da ve Azerbaycan'da aynı maksatla geyik boynuzu takılır. Hazara Türklerinde evlerin giriş kapısına nazara karşı bulunabilir ise geyik bulunamaz ise koçboynuzu takılır. Batı Sibiry Şamanın başlığında Ren Geyiği boynuzu olur. Şaman davulunun çemberi geyik, nadiren de genç at dersi ile kaplanır. Şamanların genellikle doğum törenleri sırasında boynuzlu maskeler kullandıkları da belirtilmiştir. Çünkü geyik hemen hemen her yerde kadınlı ilişkilendirilmiştir. Mülkleri nazardan, kabirleri kötü güçlerden korumak için kullanılan kafa kemikleri hep boynuzlu veya sivri boynuzlu olmuştur. Nazarlıklarda kullanılan bitkiler de diken türü bitkiler veya sert gövdeli ağaçlardan seçilmiştir."

¹¹ Kalafat, Y.(2012). Türk Kültürlü Halklarda Mitler, Berkan Yayınları, Ankara, s.145-146-147.

¹² Sieroszewski, (1902). Du Chamanisme d'apres les croyances des Yakoutes, RHR, s.219; Ögel , B. (1998). s.573.

¹³ Bozkurt, F. (1995). Türklerin Dini, Cem Yayınevi, s.14.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

anlayışını yansıtmaktadır. Geyikli babanın da geyiğin üzerine binerek gezdiğine inanılmaktadır¹⁴. Yine Yakut Türklerine ait bir ritüel olan “son gömme töreni” esnasında gömüye yakın bir yerde bir çadırda ateş yakılmakta ve kayın ağacının kabuğundan geyik resimleri yapılarak bu resimler yakılmaktadır. Ayrıca yakutlarda geyiğin kürek kemiğinden fal bakılmaktadır¹⁵. Seroszewski, Yakut inancı gereği, özellikle avda öldürülen “yararlı hayvanların kemiklerinin yerde bırakılmadığını” belirtmektedir¹⁶.

Bazı Nenet Yenisey kabilelerinde ‘insanların yerin altına ren geyiği ile gittiklerine’ dair inançlar bulunmaktadır¹⁷. Yine bu kabilelerde geyik kurban edildiğine rastlanmaktadır. Kurban edilecek olan geyik sırtından sivri bir tahta direğe gerilerek öldürülür. Cenaze merasimi dâhilinde yapılan bu kurban töreninde mezar kalın kalaslarla kaplanır. Kurban edilen geyik ölen kişinin cesedinin baş tarafından biraz geriye duracak şekilde konulur. Dört kişi geyiği keskin tahta direklere bağlar. Bu işlem sırasında geyik hareket etmezse, kalabalık susar ve tören devam eder. Eğer geyik başını veya bir uzvunu hareket ettirirse, törene katılanlar “Vaenza, vaenza, bu bir felaket!” diyerek kaçışmaya başlarlar. Çünkü inanişâ göre geyiğin hareket etmesi yakın zamanda birilerinin daha öleceğine işaret etmektedir¹⁸.

Geyiğe tapınma özellikle Kuzey Başkurt folklorunda görülmektedir. Hatta günümüze kadar varlığı korunagelmiş bir inançtır. Büyük Başkurt boyu Gaynalarda kutsal hayvan geyiktir. Başkurtların sözlü hikâyelerinde geyiğin, karanlık ve soğukta el yordamıyla yürüyen insanlar için güneşi zabtettiği ve onlara yeni bir yurt bulmaları için yardım ettiği anlatılmaktadır. Yine sözlü kültürde geyik, haberci vasfı ile hikâyeleştirilmektedir. Uzun süredir beklenen çocuğun doğumundan daha o yokken insanları haberdar eder. Başkurt masallarında ise geyik, genellikle çocukların ve öksüzlerin koruyucusu olarak ortaya çıkmaktadır¹⁹.

Telengit avcıları arpa unundan hazırladıkları hamur ile dağ keçisi ve geyik şekilleri yaparak ormana bırakırlar. Bu uygulamanın amacı ormanın ruhunun bu hamurları canlandırıp av hayvanlarını artıracığına ve geyik sürülerinin genişleyerek bereketli bir av olacağına inançlarıdır²⁰. Kökeni aslında Türk mitolojisine dayanan “geyik de çekti beni kendi dağına” sözleri geçen

¹⁴ Ögel, B. (1995).s.104.

¹⁵ Kalafat, Y.(2012). s.145-146.

¹⁶ Roux, J. P. (2000). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.48.

¹⁷ Dubrovsky, D. (2003). Cuci Ulusu’nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi, *Türkler III*, Yeni Türkiye Yayınları, s.133.

¹⁸ Dubrovsky, D. (2003), s.136.

¹⁹ Sagitov, M. M. (1986). Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 1982-83, Ankara, s.128.

²⁰ Kaya, M. (2009). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı’nda Av Kültünün İzleri, *Acta Turcica*, s.2.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

türküde inanışa göre geyik, avcılarını peşinden sürükleyerek onları Kaf dağına kadar götürür. Geyik avcılarını dağa ulaştırdığı zaman dağ yarılr ve geyik gözden kaybolur²¹. Yine Türklere ait bir şiirde “Okla vurulmuş bir geyik gibi, /Kanatlanarak yükseğe uçup /Tanrıya çıkmak isterler ise” mısralarında görünen göğe çıkmaktan öte yükselip tanrıya ulaşmak, yücelere varmak için geyiğe atf yapılarak, onun gibi tanrıya çıkılabileceği ifade edilmektedir. Buradan hareketle geyiğin tanrıya ulaşabilen kutsal bir hayvan olarak düşünüldüğü görülmektedir. Ayrıca Tanrı'nın da en yücelerde bulunduğu belirtilmektedir²².

İskitlerde tanrılar içerisinde zamanla bazı hayvanları eklemişlerdir. At, kartal, geyik, koç gibi hayvanlar özellikle bilinenlerdir ve yeryüzü tanrıçaları olarak vasıflandırılmışlardır²³.

Günümüzde hala Orta Asya'nın çeşitli yerlerinde geyik kutsal olarak kabul edilmeye devam etmekte ve geyik heykelleri bulunmaktadır. Hatta Buryatlarda çocukları olmayan köylü kadınlar geyik heykellerinin boynuzlarına dilek çaputu bağlamaktadır. Bu bağlanan çaputların da plasentaya yapışan aşılınmış yumurtaları temsil ettiğine inanılmaktadır²⁴.

Bugün Anadolu'da ise hala geyikle ilgili çeşitli inançlar görülmektedir. Bunlardan birisi Bursa'da bulunan Geyikli Baba türbesidir. Anadolu'da bazı şeyhlerin bineği geyiktir. Nazara karşı geyik boynuzu kullanılması bilinen batıl inançlar arasındadır. Yörükler arasında ise geyik bolluk ve bereket sembolüdür²⁵.

Geyik Totemi

Geyik, Türklere “iyilik getiren kutsal hayvan” inancından dolayı Türk dini içerisinde totem olarak yerini almıştır²⁶. Geyik çok erken devirlerden itibaren totem kabul edilmiş ve kutsan-

²¹ Artun, (2004). s.15-16.

²² Tanyu, H. (1980). İslamıktan Önce Türklere Tek Tanrı İnancı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, s.101.

²³ Parzinger, H. (2012). Die Skythen, Berlin, s.101.

²⁴ “Bugün Anadolu'ya da yansımış olan ağaca çaput bağlama geleneği, ağacın dallarının geyik boynuzlarına benzetilerek bağlanmasından gelmektedir. Orta asyadan günümüze anaodluya yansıyan bir inanışın devamı niteliğindedir. Anadolu'da ağaçlara çaput bağlama genellikle kısır kadınların çocuk sahibi olmak amacıyla yaptıkları bir ritüeldir.” Ateş, M. (2001). Mitolojiler ve Semboller, Milenyum Yayınları, İstanbul, s.154.

²⁵ Çoruhlu, Y. (2002). Türk Mitolojisinin Ana hatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.142-143-144.; *Nazarlıklar için çok kere kapı başlarına geyik boynuzu takıldığı söylenirken Safranbolu'da evlerin dış duvarlarında ve ocak başlarında koruyucu faktör olarak boynuz çok yaygındır. Kurt ve ayı türünden hayvanların ise turnak pençe ve dişleri nazarlıklarda sık görülürler.* Kalafat, (2012). s.146-147.

²⁶ Güven, M. (2003). s.87.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANİ

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

mıştır. Pazırık kurgandan çıkarılan atların başlarında geyik maskesi takılı olduğu halde bulunmaktadır. Bu maskeler geyiğin totem olarak kullanıldığını ispatlamaktadır. Sonraki devirlerde ise geyiğin kurban hayvanı olarak kullanıldığı görülmektedir²⁷. Isık Köl civarında bulunan Bing Yul (Bin Bulak)'da geyiklerin öldürülmesi yasaktır ve buradaki geyikler insanlarla birlikte yaşamaya alışmıştır²⁸. Radlof, Altay Türklerinin, boynuzları iki kürekli sığın geyiğine saygı gösterip, ulu bir varlık olarak tazim gösterdiğinden bahsetmektedir²⁹.

Maiotidler'de ve orman bozkır kabilelerinde de geyiğe erken dönemlerden itibaren rastlanmaktadır. İskitlerin (Sakalar) ismini uzmanlar "geyik" anlamına gelen ortak persçe bir kelimeyle özdeşleştirmektedirler. Buradan yola çıkarak geyiğin sakaların kutsal atası olduğu düşüncesine ulaşılmaktadır. Sakaların da geyik anadan –dişi bir hayvan totem- geldiği inancı var olabilir. Oysa ilkel kabilelerde totem olarak görülen geyikte öne çıkan figür geyiğin boynuzlu ve erkek olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında geyik yapı olarak ataerkil toplumlarda ata-ana olarak daha çok kabul görmektedir. Sakaların ataerkil bir toplum olabileceği düşünülürse hayvan-ana yerine hayvan-ata inancı daha makul görülebilir³⁰.

İskitlerde süsleme unsuru olarak kullanılan geyik motifleri aynı zamanda tılsım ve muska olarak da kullanılmaktaydı. Sembollerin özellikle hayvan figürleri üzerinden seçilerek bunların kutsanması, insanların sürekli tanrılara ve onlara refakat ettiklerine inandıkları hayvanlara sığındıklarını göstermektedir. At, kartal, grifon tanrı Hoitosır'ın hamileri olarak görülürken; geyik, koyun ve diğer bazı yırtıcı hayvanlar tanrı Api'nin koruyucuları olduğuna inanılmaktadır³¹. Başkurt destanlarında öküz, inek, geyik gibi hayvanlara tapınma izlerine rastlanmaktadır³².

Geyik Kurbanı

Türklerde kurban hayvanları arasında geyik de bulunmaktadır. Türklerin ayin hazırlığı

²⁷ Çoruhlu, Y. (1999). Türk Mitolojisinin ABC'si, Kabalcı, İstanbul, s.159.

²⁸ Esin, E. (2004). Türk Sanatında İkonografik Motifler, Kabalcı, İstanbul, s.34.

²⁹ Radloff, W.(1954). Sibiryadan I, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.; Tekçe, E.F. (1993). Pazırık Altaylar'dan Bir Halının Öyküsü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.116-117-118.

³⁰ Grakov, B.(2006). İskitler, Selence, İstanbul, s.171-172.

³¹ Grakov, (2006). s.171-172.

³² Sagitov, (1986). s.128.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

NİSAN 2016

olarak ava çıkıp yabani at ve geyik avladıkları bilinmektedir³³. Avlandıktan sonra kurban edilen geyiğin kemikleri yakılarak ışık (gök ibadeti veya yaruk kuvvet) ibadeti icra edilirdi³⁴. Göktürk kitabelerinde bulunan geyik resmi altındaki ygç (yağış: kurban) ifadesi, Göktürklerde geyik kurbanı olduğunu göstermektedir. Göktürk mezar taşlarında bulunan kiyik ve sığın resimleri, bir resimde görülen, damga içine işlenmiş dağ keçisinin av sahnesi gibi tasvirler, kurban merasimlerine ışık tutmaktadır. Ağaç, geyik ve kuş motifleri Göktürk sanatında tekerrür eden figürlerdir. Bu figürlerde yine kutsal hayvan inançlarına yönelik resimler olmuştur. Zaten Göktürk kağan soyunun damgası geyiktir. Ölümsüzlükle simgeleştirilmiş olan geyiğin kendi boy damgaları olarak kullanmaları çok manidardır. Eski Türk inançlarında kurbanın öbür dünyada ölen kişiye hizmet edeceği inancı bulunmaktadır. Bu inancın sonucu olarak kurban edilen geyiklerin, ölen kişi tarafından Altun-kır (kutlu dağ) da avlanması temin edilmeye çalışılmaktadır. Mezarlara işlenen geyik gibi kutsal hayvan figürleri ise cennet manzarası niteliği taşımaktadır. Geyikler bazen kanatlı olarak tasvir edilmektedir ki bu figürler onların kurban edildikten sonra büründükleri yeni uhrevi hüviyetlerine işaret etmektedir³⁵. Göktürklerde kurban etme ritüeli görkemli bir şekilde yapılmaktadır. Bir dağ tepesinde ok veya kargı ile vurulan hayvanlar yakılmakta geyik ve dağ keçisi türü hayvanların tanrı ile yakın ilişkide olduğuna inanılmaktadır. Bu inanca göre; bu hayvanlar hakanın ormanında yaşamaktadır. Hakanın soyu/menşei ile ilgili hikâyelerde de bu hayvanlar bulunmakta ve onları avlama hakkı sadece hakana ait olmaktadır. Hakanlara 'Kutluğ' adı verilmesinin sebebi de yine bu hayvanların 'kut'u tanrıdan alıp hakana verdiği olan inançtan ileri gelmektedir. Göktürlere ait kurban törenlerinde toprak ve toprak ruhları için sunulan kurbanların eti çiğ olarak gömülür, kanı ise toprağa akıtılırdı. Göktürklerden daha eski olan Si-

³³ "Son buzul devrinden kalan hayvan fosillerinden bölgede yoğun olarak ren geyiği ve dev geyik (*megaloceros*) olmak üzere iki geyik türünün varlığı görülür. Son buzul devri bitip de tundra bölgesi kuzeye kayarken, ren geyikleri de kuzeye göç eder ve insanlar da onların peşlerine takılır. Geyiklerin peşine düşen insanlar geyiklerle ilgili inanç ve törenler de geliştirmeye başlar. Geyik avına çıkan avcılar, öldürdükleri geyiklerden birini, sürünün veya toplumun ruhuna, yahut da toprakların koruyucu cinine kurban eder. Eğer böyle bir yorum doğruysa, kurban fikri ve bununla ilişkili olarak, kendileriyle barışılması gereken bazı ruhların bulunduğu düşüncesine, insanlar en az 10.000 yıl önce varmış olmalıdır. Avcı toplumun önderi veya büyüçüsü, daha doğru bir deyimle şamanı, herhalde çok tecrübeli ve hünerli bir avcıydı. Bu kişinin kurban törenlerinde öncülük yaptığı, klan halinde örgütlenmiş toplumun totemi veya atası olan geyiği saygı ile takdis ettiğini düşünmek hatalı olmaz. Bu varsayım doğru ise, hareket halindeki grupların, önce yaya daha sonra atlı avcılar olarak ortaya koydukları sanatın ister istemez totemik ve heroik bir özellik taşıması beklenir. Bu totemlerin en önemlisi olarak geyik-ata'nın somutlaşması için pek çok sebep vardır. Doğu Avrupa'dan Çin sınırlarına kadar uzanan geniş coğrafi kuşakta geyiğin varlığı ve önemi açıkça bellidir. Soğuk iklim şartlarına uyum sağlayabilen, neslini tüketmemek için büyük göçleri göze alabilen, peşine düşülen cazip bir av olması sebebiyle, efsaneleri tarih çağlarına kadar, hatta günümüze kadar uzanan bu hayvanın önemli ve kutsal bir varlık olarak göçebelerin hayatında seçkin bir yer tuttuğunu, bu anlamda atın bile zaman zaman geyiğin gerisinde kaldığı görülür. Geyik efsanelerde sık sık baş role çıkar; insanlara yol gösterir ve kahramanlara öncülük ederek önemli bir totem kisvesine bürünür." Mülayim, S. (1994). Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu, Sanat Tarihi Dergisi, S.7, s.176-178.

³⁴ Esin, E. (1979). Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.99.

³⁵ Esin, E. (1978). İslamiyet'ten önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s.94-95.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

birya'daki Kurban taşları üzerinde bulunan at ve geyik çizimleri bu kan akıtma ve tanrıya kurban sunma ritüellerini yansıtan çizimlerdir³⁶. Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğunu anlatan efsaneye göre; *"Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz Tanrıçası ile sevişirmiş. İkisi arasındaki bu aşk devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek nihayet küçük bir yere sıkıştırılmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip, birer birer avlamağa başlamışlar. Tam bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan ak geyiği okuyla vurarak öldürmüştür. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu ak geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep bu askerinin kabilesinden verilmiştir"*³⁷.

Altay-Sayan'da kurbanlık hayvanlara iki türlü davranma biçimi olduğu geyik yontularındaki resimlerde görülmektedir. Burada genel olarak üç türlü geyik yontusuna rastlanmaktadır. Bunlardan ikisinin üslubu farklıdır. Yontulardan birisinde geyik ve "ayaklarının ucuna basarak yürüyen" diğer hayvanlar görülürken, diğerinde kuş gagalı geyikler görülür. Savinov'un Klermes ritonuna oyulmuş "asılmış geyik" resmi Mayamir tarzı bazı resimlerle karşılaştırılabilir. Bu ayırım, geyik yontuları geleneğinde kurbanlık hayvan türlerindeki farklılıklara dayanmaktadır. Altay-Sayan'daki geyik yontuları farklı bölgelerdeki kurbanlık hayvanların derilerinin samanla doldurulması uygulamasıyla karşılaştırılabilir. Baykal gölü civarında ise Moğol geleneğini hatırlatan kuş gagasına sahip geyik figürlerinin kurbanlık hayvanı temsil ettiği görülmektedir³⁸. Sibiryada'daki en eski kurban taşları üzerinde at ve geyik resimleri ile kan akıtma olukları bulunmaktadır³⁹. Koç ve geyik gibi hayvanların heykelleri ve eşyalar üzerine tasvir edilmesinin, kurban merasimleri ile ilgili olduğu bilinmektedir⁴⁰. Samoyedler ölen bir kişinin ardından bir geyiği tanrıya kurban olarak sunmaktadır. Kurban edilen geyiğin baş, boyun ve kemikleri ayrı bir yerde toplanmakta ve bu alan tanrının kutsal mekânı olarak görülmektedir⁴¹.

Chou hanedanı M.Ö. 1059-249 Şhang devrinde "Ch'iang" denen kuzey-batılı göçebelere olup proto-Türk sayılmaktadırlar. Kaplan figürü ile sembolize edilen Chou hükümdarı, sonbaharda geyik avına çıkar ve ok ile avladığı geyikleri atalar tapınağına kurban olarak sunar. Kap-

³⁶ Bozkurt, (1995). s.15-16

³⁷ Bozkurt, (1995). s.14; Karadavut, Z. -Yılmaz Ü. (2007). Anadolu-Türk Folklorunda Geyik, *Milli Folklor*, s.103-104.

³⁸ Dubrovsky, (2003), s.138.

³⁹ Esin, (1978). s.101.

⁴⁰ Esin, (1978). s.94-95.

⁴¹ Topsakal, İ. (2011). Türk Tarihi Açısından Sibiryada'nın Kısa Tarihi (Başlangıcından XVI. Yüzyıla Kadar), *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter, s.1873.

lanın avladığı geyik figürü Orta Asya'da geniş bir coğrafyaya yayılmıştır⁴².

Don Değiştirme

Anadolu menkıbelerine yansıyan hikâyelerden birinde avcının biri bir geyik peşine düşer onu vurarak yaralar, yaralı geyik kaçarak dervişin dergâhına sığınır avcı peşinden dergâha gelir ki dervişin yaralı olduğunu görür⁴³.

Don değiştirme (posta bürünme) konusunda Levy Bruhl kalıtım yasasından söz ederek şu açıklamayı yapar: “Büyücü ile timsah arasında, büyücünün timsahla karışmadan timsah olduğu bir ilişki oluşur.” Böyle bir durumda avcı, insan olma vasfını ve ait olduğu sınıfı unutmadan hayvan topluluğu ile özdeşleşir. Geyiğin sesini taklit eder, onun postunu giyerek geyikler dünyasında dolaşır, yani geyik olur. Geyikle ruhsal bir temasa girer. Avcı avının dünyasına girer ve onun yaşamını paylaşır, fakat kendi kişiliğini korumak için de büyük özen gösterir. Çünkü kendi davranışının kurbanı olmaması gerekmektedir.⁴⁴

Sibirya'da Tunguz Şamanları da ava çıkarken dişi rengeyiği postuna bürünmektedir. Orta Asya'daki bazı kaya kabartmalarında da posta bürünme konusu resim olarak işlenmiştir.⁴⁵ Cücenler ise geyik sesini taklit etmelerinin yanı sıra geyik postu giyip, boynuzlar takarak tıpkı geyik gibi görünmeye çalışmışlardır. Ava çıkmadan önce de bereketli bir av olması için geyiğin ruhuna adaklar adarlar. Stein, bu uygulamaların amacının geyik olmak, geyiğe dönüşmek olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Bu dönüşümle ulaşılmak istenen ise geyiğe dönüşen kişi sürüye karışacak, oraya ait gibi görünecek böylece daha bereketli bir av yaşanacaktır.⁴⁶ Bütün bunların yanı sıra aslında don değiştirmenin temelinde yitirilmiş cennete yeniden kavuşmak hayali vardır.⁴⁷

⁴² Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler, Türkler I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s.512-513.

⁴³ Ögel, B. (1995) s.102.

⁴⁴ Levy-Bruhl, (1925). La Mentalite Primitive, s.42; Roux, J.P. (2000). s.231.

⁴⁵ Roux,(2000). s.115.

⁴⁶ Stein, R. (1937). Leao-tche, çeviri ve notlar, TP, C.XXXV, s.103; Roux, (2000). s.114-115.

⁴⁷ Önal, M.N. (2009). Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgecilik, Milli Folklor, Yıl.21, S.84, s.68.

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Sonuç

Çin seddinden Tuna nehrine kadar uzana geniş ve zengin bozkır kültür coğrafyasında geyik gibi bazı hayvanlar sosyal, kültürel, dini ve mitolojik anlamda Türk kültürü halklara büyük zenginlik katmıştır. Geyik motifi, günlük yaşamın hemen her alanında istisnasız kullanılmıştır. Bozkır topluluklarının sosyal yaşamlarına bakıldığında geyik, at olmadığı yerlerde üzerine eyer vurularak binek hayvanı olarak kullanılmıştır. Geyiğin avcıyı peşinden kovalayıp, onu takatsız bırakma özelliğiyle, Türk askerleri bu av zamanlarını bir askeri eğitim alanı olarak görmüş, ok atmanın yanı sıra, birlikte hareket etme, gruba uyum sağlama gibi savaş zamanlarında kendilerine gerekli olacak durumları talim etmişlerdir. Siyasi hayata bakıldığında boyu simgeleyen bir arma olarak yer bulmuştur. Geyiğin ana-ata olduğuna dair inancın sonucu, geyik boy damgası olarak bayrak ve sancaklar üzerinde kullanılmıştır. Türk soylu kavimlerde ataya olan saygı, ata olarak bilinen hayvanlar için de devam etmiş, kurt gibi geyik de ata olarak saygı görmüştür. Tanrının habercisi ve ondan insanlara kut taşıyıcısı olduğuna inanılması da geyiğin kutsal hayvanlar arasında yer almasını etkilemiştir. Bozkır kültür çevresindeki dini inanışlar ve ritüellerde geyik kimi zaman bir ruh olarak kullanılırken bazen de geyiğe ait parçalar ritüel araçları haline gelmiştir. Kutsal dağda ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanıldığı gibi tanrıya yükselmenin bir aracı olarak da görülmüştür. Kimi bozkır kavimlerinde tanrıya sunulabilecek en değerli kurban olmuş, kutsal kanı tanrı için akıtılmıştır. Günlük hayatın vazgeçilmez bir parçası olan geyik dini yaşamın ve ritüellerin de ayrılmaz bir unsuru olarak kullanılmıştır.

Geyik bugün hala bozkırda bazı Türk toplulukları arasında eski çağlardaki şekliyle kullanılmaya devam etmektedir. Binek olarak kullanıldığı gibi, eti, sütü ve derisinden fayda sağlanmaktadır. Günümüz Anadolu'sunda ise bazı bölgelerde geyiğe boynuz, tırnak, post gibi bazı parçalar evlere asılarak, evden nazar, kötülük ve bela uzaklaştırılmak istenmektedir. Bu kullanımının yanı sıra halı ve kilimler üzerinde motif, sofrta bezlerinde süsleme unsuru, hatta giydiğimiz kazak ve hırkaların üzerinde estetik duyguyla işlendiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

Adji, M. (2002). *Kıpçaklar (Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, (1. Baskı), Ankara.*

Aytaş, G. (1999). Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,*

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Kış, S.12, 1-16.

Artun, E. (2004), Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri, Öğretiler, Dinler, <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/>, 1-23.

Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve Semboller*, Milenyum Yayınları, İstanbul.

Bruhl, L.L. (1925), *La Mentalite Primitive*, France.

Bozkurt, F. (1995). *Türklerin Dini*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Çoruhlu, Y.(1972). Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürleri, (Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 87, 17-42.

Çoruhlu, Y.(1987) Türk Şamanizminde Biçim Değiştirme Olayı Ve Türk Sanatı İle Bağlantısı Üzerine Birkaç Söz, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1.

Çoruhlu, Y.(1995) Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi, *Toplumsal Tarih*, C.3, S.18,

Çoruhlu, Y.(1999). *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Çoruhlu, Y.(2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Dalkesen, N. (2015). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültüründe Geyik Kültü, *Milli Folklor*, Yıl.27, S.106, Ankara, 58-69.

Durmuş, İ. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları, *Gazi Türkiyat*, 2007/1, Ankara, 35-58.

Dubrovsky, D. (2003). Cuci Ulusu'nun Cenaze Törenlerinde At Kurban Edilmesi, *Türkler III*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Esin, E. (2004). *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Esin, E. (1979). *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Esin, E. (1978). İslamiyet'ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam'a Giriş, Edebiyat Fakültesi

Esin, E. (2002). İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler,

BOZKIR KÜLTÜR ÇEVRESİNDE GEYİK İNANCI VE GEYİK KURBANI

Aslı KAHRAMAN ÇINAR

Türkler I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Güven, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar, *Milli Folklor*, C.8, Yıl. 15, S.57, s.86-87.

Grakov, B. (2006). İskitler, Selenge Yayınları, İstanbul.

Herman P. (2012). Die Skythen, Berlin.

Kalafat, Y. (2012 a). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Berikan Yayınları, Ankara.

Kaya, M. (2009). Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültünün İzleri, *Acta Turcica*, S.1, 1-7.

Mandaloğlu, M.(2013). Türk Mitolojisinden Anadolu'ya Taşınan Kültür: Geyik Motifi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.27, 383- 391.

Mülayim, S.(1994). Kuzeyde Geyik Kültü ve Hayvan Üslubunun Doğuşu, *Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı:7, 163-184.

Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Önal, M.N. (2009). Kutsalın Türk Kültüründeki İzleri: Tanrısal Simgencilik, *Milli Folklor*, Yıl.21, S.84, 145-158.

Radloff, W.(1954) Sibiryadan I, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul.

Roux, J. P. (2000). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Sagitov, M. M. (1986) Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı (Belleten)*, 1982-83, Ankara, 125-132.

Sieroszewski, W (1902). Du Chamanisme d'apres les croyances des Yakoutes, *RHR*, c.46, 204-233 ve 299-338.

Stein, R. (1937). Leao-tche, çeviri ve notlar, *TP*, C.XXXV, 1-154.

Tanyu, H.(1980). İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara.

Tekçe, E. F. (1993). *Pazırık Altaylar'dan Bir Halının Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.